

KEZESSÉG

Dumitru Popescu *Pumnul și palma* (Ököl és tenyér) című politikai esszéregényének* — mint azt már másutt (Előre, 1980. 10. 213.) is jeleztem — egyik erénye, hogy szinte totális szembesítési folyamatát ábrázolja annak a gondolkodásban végbement drámai fordulatnak, amely az ötvenes évek eseményegészét veszi számba két hivatásos forradalmár, illetve pártfunkcionárius tudatvilágában. Természeteszerű — bár mind ez idáig rendhagyó jelenség irodalmunkban, még az ötvenes éveket szemlére tűző regények egyre gyarapodó sorában is —, hogy ebből a totalitásból nem maradhattak ki az ötvenhatos magyarországi események, azok eszmei-érzelmi és társadalomgyakorlati visszhangjai és visszahatásai sem.

A regény (mely egy hosszabb folyamattal ígérkező mű első része) történelmi seinek síkján a két hős, Suru és Cernea akkor kerül szembenézendő a történelmi valóság ötvenhatos eseményeivel, amidőn a pártfőiskola elvégzése után a két elvbarát, kik között benső, meghitt érzelmek szálai szövődtek az évek múlásával, külön utakon jár: Suru egy tartományi pártbizottságban dolgozik, Cernea a tanügyminisztériumban. Suru, ki inkább a gyakorlat valamelyest pragmatizmusra hajló, de az erkölcsi tisztesség és az eszmei tisztázásra törekvő embere, valójában most kerül először olyan helyzetbe, hogy nincs módjában kérdéseit akár késhegyig menően megvitatni az intellektuális fűtöttségű, mindig erkölcsi ítélőszéklet legelsőbből önmaga fölött tartó Cerneával.

Új környezetében tüstént a kavargó, közvetlen köréig gyűrűző eseményekkel és azok kisugárzásával ütközik. A jószemű, frissiben érkezett Suru rövidesen föl ismeri Septimiu-Sever Axinte propagandatitkárból azt a „megzavarhatatlan és sokat balosságot, mely kizárólag a politikai rendszer és a pártszervezés elemi fogalmiságára alapoz. Suru, aki azelőtt sokat hallott Axinte értelmiségi képességeiről, elképedve észlelte érvelésének azt a gyatra és egyszerűsítő szövegképződményét, amellyel Axinte mereven és korlátozottan a tartományi politikai vezetésnek kérdéseit kezelte. [...] Vajon valóban korlátozott és buta — kérdezte magában, lassan már fölháborodva Suru — vagy csak egyszerűen demagóg, aki, ördög tudja miért, megjátssza a fafejűt?“ Talányos számára a tartományi elsőtitkár, Eftimie David magatartása is, akinek halogató óvatossága mögött Suru nehezen tudja fölfedezni a mozgató rugókat: vajon a maradiság igazgatja-e cselekedeteit vagy a semleges taktikázás? Az események robbanó teljében a tartományi bizottság funkcionáriusai, aktivistái természetesen különféle módon reagálnak a történésekre, szvenedélyek, vélemények és előítéletek csapnak össze, viták kigyóznak, és ellentétt nézetek között porzik a párbaj. Axintével azonban már beszélgetni sem lehet: „Minden szava szűrt, mint a kés, lecsapott kegyetlenül, mint a bárd — nem tűrt ellentmondást, amitől társai valósággal megijedtek —, lobogva elítélte mindent, ami csak egy milliméternyire is eltért a háromszögű sémától: fasizmus — imperialista beavatkozás — elvtársi segítség. Nehéz lett volna megmondani, hogy mások kerültek-e, hogy ne kelljen szólniuk jelenlétében, vagy ő változtatott taktikáján. Komor képpel járt, mintha egyöntetűen ellenséget látott volna mindenkiben. Tekintete mintha azt mondta volna: semmi dolgom veletek. Buták vagytok és mulyák. Most olyan kökemény emberekre van szó, mint én vagyok. De váltunk mi még szót, amikor majd levonjuk a kemény tanulságokat. Olybá tűnt, mint egy csizmás, vörös bőrzekés Robespierre, mint a halhatatlan orosz matrózok 1917-ben. Suru sejtette, hogy Axinte nem elégedhet meg ennyivel. Annak az embernek az önfegyelme, konok némasága azt sugallta, valami arra készíti, hogy magamagát saját szemében is erősnek, hajthatatlannak és veszélyesnek vélje. Mint régi aktivista, Suru ösztönösen megérezte, hogy Axinte saját szakállára dolgozik, aggálytalanul működik, és igen csuszamlós utakon jár. Lefogadom, hogy ez az örült — gondolta — személyes ellenszenvai alapján jelentéseket készít a belügye-

* Editura Eminescu. Buc., 1980.

seknek. Minden megmozdulása tipikusan a besúgóé. Talán ebből kovácsol magának erényt, és hiszi magáról, hogy hős.“

Eftimie David magatartása viszont meglepi Surut. Óvatossága ugyan továbbra is zavarja, de föltűnik neki benső feszültségeinek tartalmas sugárzása, örlődéseinek emberi alapja, noha David sem képes világosan átlátni a helyzetet, és inkább lázas tevékenység látszatait vállalja, mint az elemzésből fakadó következtetést és gyakorlatot: „Jobban megfigyelve, Surunak meg kellett állapítania, hogy a rögeszmes operatívítás mögött elsősorban erős dogmatizmus húzódik meg, mely nem is annyira hozzá nem értésből vagy lustaságból származott, mint inkább abból a félelemből, hogy saját fejével szabadon ítélje meg a kérdéseket.“

Persze, Suru is véletlenül örlődik az eseményekről érkező hírek hullámverésében: „Egy nap Suru fülét megütötte egy mondat, amelyen elgondolkozott. »A nép érdekeit a nép ellenére is meg kell védeni, ha a nép öntudatlan és cselekvésképtelen.« E gondolat, bár logikusnak tetszett és egybeesengőnek a viláproletariátus osztályharcával, a nemzetköziség elvével, Suru fülében mégis egyre torzabb különösséggel csengett. Egész nap nem tudott megszabadulni ettől az érzéstől, amikor emlékezete rejtett rekeszeiből fölbukkant Engels egy mondata, mely a hallottaknak éppenséggel a fordítottját állította. Nem emlékezett pontosan a szavakra, inkább a jelentésük ellentéttségére. Este átlapozta jegyzetfüzeteit, és rábukkant arra a nyomra, mely Engels Kautskyhoz írott leveléhez vezetett: »Egy bizonyos, a győztes proletariátus erőszakkal nem boldogíthat egyetlen idegen népet sem anélkül, hogy azzal ne ásná alá saját győzelmét.« Vagyis most erről van szó... az erőszakról. [...] Engels mondata ott visszhangzott állandóan a fejében. Tökéletesen elérte, de nem sikerült tárgyszerű vonatkozásait meglesni. Oly mélységes szakadék választotta el a valóságtól, hogy a szakadék fölé nem tudott hidat verni.“

Suru egyfelől elítéli a thermidorisztikus gyanakvásból eredő túlkapaszkodásokat, vadaskodásokat. („Nem hinném, hogy ezen az úton kellene járnunk, hogy elítéljük elvtársainkat — magyarázza egyik társának, aki a tartományi bizottság elé akarja hivatni és felelősségre vonni az egyik helyi üzem igazgatóját, aki magyar felesége rádión hallott hírei alapján próbálja megítélni az események alakulását —, amiért meg akarják magyarázni maguknak mindazt, ami történik. Ő fennszóval, és talán egyoldalúan, nem eléggé tudományosan vagy tárgyilagosan. De mi mindnyájan magyarázattal tartozunk valamiképpen önmagunknak. És hidd el, egyikünk sem mondhatja, hogy kezében az események nyitjának tudományos kulcsa.“) Másfelől, hogy feleségtől értesül a városban meginduló letartóztatásokról, valamelyik üzem árnyékszékének falára rótt fölirat nyomán meginduló hajszákról, tétovázva bár, de mindinkább megbizonyosodva ismeri föl Axinte aknamunkájának gyászos következményeit. Tétováságában felcsendül a regény alapmotívuma: a nagy alternatíva előtt állók választásának létkérdése — ököl vagy tenyér.

Surut gyűlésre hívják a fővárosba, s egy este betoppan régi barátjához, Cerneához, akinek mindig fölfűtött lelki- és tudatállapota természetszerűleg azonos kérdésekkel viaskodik az események ráhatásában. A régi viták most más tartalommal töltődve újra fölszikkannak. Suru a hatalom megdöntésének kérdéseit feszegeti, a belső és külső veszélyek egymásbafonódó dialektikájáról beszél. Cernea csak elvben ért vele egyet: „A munkások és parasztok sohasem fognak összeesküdni a munkás—paraszt hatalom ellen. Csak akkor, ha ez a hatalom elveszíti saját jellegét.“ A vita sarkosodik, és beleszól Cernea élettársa is, aki szobrásznő. Suru a művészek képzelőerejével magyarázza az asszony nézeteit: „De a politikában a képzelet vagy káprázatokba kerget, vagy idillbe. Mindent vagy feketére, vagy rózsaszínűre festesz. »Könnyű azoknak, így Suru, akik a kispadon ülnek.« Az asszony élesen válaszol: En nem ülök kispadon, ezt, kérem, jegyezze meg. Ami pedig a művészetet és a képzeletet illeti, hinni szeretném, hogy a gyakorlatban mégsem kezeli a művészeket úgy, mint valami tudatlan gyermekeket. Jó-e vagy rossz, de nekik is megvan az álláspontjuk. Nem akarok polemizálni magával, e tekintetben nem lehetek méltó ellenfele. De magam is szoktam gondolkodni. Megvallom, egy gondolat kísértésében élek mindazok következtében, ami történt: vér folyt, tankok dübörögtek, géppuskák kattogtak... S mindez hol? Valahol a szocialista világban. Mindez nem múlhat el nyomtalanul. Talán úgy gondolja, az ember gyorsan felejt. Nem hiszem. Ma is, másfél század múltán, a francia forradalomra gondolva kiráz a hideg... A nagy fejek, kik egymásért tuszkolták a nyaktól alá, arra készítetnek, hogy szorongó szívvel fölmérjük az utat az eszményektől a valóságig.“

Cernea azután elmeséli, hogy a minisztériumban három egyetemi hallgató jelentkezett nála, akik egy beadványt hoztak, amelyben a diákság bizonyos mér-

tékü ösztöndíj-javításokat, valamint az egyetemi vezetésben való részvétel képviselési lehetőségét kérte. Bevallja, hogy rokonszenves, szerény és tisztességtudó három ifjúval volt dolga, akiknek igyekezett elmagyarázni, hogy állnak a dolgok, de minthogy azok arra kérték, tanulmányozza a beadványokat, és igyekezzék kérdéseiket megoldani, elküldte a három gyereket, és rutinos beidegződöttséggel átküldte beadványukat az egyetem rektorátusára. Hogy azután néhány nap múlva megtudja: a három diákot letartóztatták: „Megizzadt a tenyerem, fejbőröm, és a hátamon kiütött a veríték. Megértettem, hogy akaratomon kívül három srácot börtönbe juttattam. Reflexből, rutinból. [...] Tudod te, mi az, hogy az embernek nehéz a lelkiismerete? Megérted-e, milyen könnyű rosszat tenni, szerencsétlenül tenni embereket? Figyelmenlenségből, felelőtlenségből, egy megrögzött mozdulattal. E lehetőség maga borzasztónak tűnik a szememben. Most túlnézek az én esete-men. Mert itt a társadalmi szervezethez rendellenességéről van szó. Számomra, mint ember számára, ez a veszély, mely lépten-nyomon leselkedik rám, bénító erejű. Előre látható-e, mi sarjadzik valamely cselekedetemből? Mivel hogy számdékaimon túl létezik egy gépezet, s e mechanizmusnak magam is része vagyok, cselekedetem pedig bekerül működési módozatának rendszerébe, mely elsodorja, fölnagyítja vagy parányítja, nem tudom! Csak annyit tudok, hogy immár nem az enyém, nem ellenőrizhetem, nem láthatom előre következményeit. Csak azt hallom, hogy valakire lesújtott a bárd, vagy egy villámcsapás hamuvá oltott egy életet. De egyéb cselekedeteim hatásáról sohasem fogok megtudni semmit. És derűsen élhetek szennyes kezemmel, magammal elégedetten hunyhatom le a szemem, mindenki tisztelgetésétől övezve, anélkül, hogy tudnám, lelkiismeretem tele sárnyomokkal.“

Suru túlzottnak véli Cernea érvelését, a történelmi áldozatok szükségességéről beszél, a történelmi ítélkezés összeférhetetlenségéről az érzelmi álláspontokkal, a politika természete és az emberi természet meghatározott, törvényszerű ellentéttségeiről. Cernea hallgatja barátját, és gondolkodik: „Tudta, hogy lelkiismereti önvizsgálata messzemenően indokolt, következtetései pedig megfellebbezhetetlenek. Ugyanakkor tisztában volt azzal is, hogy mindez a kérdésnek csak egyik oldala, és Manole Suru a kérdések másik oldaláról beszél. Ahhoz, hogy éljen és dolgozzon, neki óhatatlanul szüksége volt a két oldal szimbiózisára. Eppen ezért kész volt kompromisszumot is kötni, érzékenyen befogadni az ellentétes nézeteket, még akkor is, ha azok korántsem voltak meggyőzőek számára, és nem oldották meg kérdéseit.“

A regény e hosszú, mintegy hatvanoldalas részlete Suru álmával kezdődik, amelyet azután elmesél a barátjának is. Suruéknek nemrég gyermekük született, és az álom a valóságos élményt gomolyogatja tovább: egy képlekeny természeti és tárgyi környezetben Suru felesége a férjét hajdani szeretőjéhez, Deliához vezeti, akit a férfi két alakban lát viszont: élő szépségében és vérbefagyottan, egy halott gyermekkel a szülőágyban. Cernea freudi alapon fejtí föl az álmat, mint az elfojtott örömei kisérteties visszajárását, Suru ugyanis annak idején visszautasította Delia szerelmét, és büszke volt, amiért ellenállt, és legyőzte a kísértést. „Te akkor győzedelmedet ünnepeltem az igézet fölött. De az pirruszi győzelem volt, kedves Manole, és én tudom, hogy te túl büszke vagy ahhoz, hogy ezt beismerd. Erősnek hiszed magad, és valóban az is vagy. De azért te is csak ember vagy. Ami esendő és sebezhető az emberi nemből, az rád is jellemző. Itt húzódnak meg a te akaratod határai is.“ Ez a mozzanat egybecseng a regényfolyam első kötetének — címe *O dimineață înșelătoare* (Egy csalóka hajnal) — gondolati fővonulatával, a manipuláció és önmanipuláció, a személyiség integritásának szélesen hullámzó kérdéskörével, a saját fejjel való gondolkodás és a mozgalmi fegyelem ellentéteinek regényesen ábrázolt helyzetesével. Ezegyszer ugyan a legmeghittebb magánszférában bukkan föl, de áttünése a társadalmiba nyilvánvaló.

Függetlenül attól, hogy a regény e jelentős része egy mindenképpen formális, nyomatszerűen idillikus, manicheisztikusan szabványosított munkásjelenettel zárul, magában véve — az egész könyvvel összefüggően és szervesen hozzátartozóan — Dumitru Popescu kísérlete igen jelentős arra nézvést, hogy a történelem és egyén ütközéspontjait az etikai lelkiismeret felől közelítse meg, anélkül, hogy moralizálna, hiszen mint maga Cernea — nyilvánvaló hasonmása —, a szerző is tudja, hogy a történelem nem a sorsszerű determináltságok, hanem a választott alternatívák folyamata, s ha maguknak az objektívalódó történelmi eseményeknek nincs is „lelkiismereti“ tartalma, a történelemhez való aktív viszony az ember lelkiismeretén fordul meg.

Hőseinek az a magatartása, hogy küzdenek az énhasadásos viselkedési módozatok ellen, hogy igénylik személyiségük totalitásának elvárását az adott társadalmiasságtól, és visszautasítják az egyöntetűség nevében elvárt önmanipulációt,

